

**Й. Ф. ГЕРБАРТ ПРО ВИХОВАННЯ ЯК ЕСТЕТИЧНЕ
ЗОБРАЖЕННЯ СВІТУ**

«Сильний дух вимагає й сильної природи, що
може служити йому опорою й підтримкою»

Й. Ф. Гербарт

Третій звіт губернатора фон Штейгеру (весна 1798 р.)

«Я ретельно намагався розібратися в Людвігові. І я думаю, що знайшов ту вузьку і єдину стежку, якою можна повернути його жвавість, що збилася зі шляху, у широкий простір, жвавість, подаровану йому природою, оскільки йому доведеться залишатися в домашньому колі.

Власне вся його діяльність виводила його за межі цього кола. Той, хто разом з ним вискочив би з нього (кола), бродив би з ним світом і міг би одночасно охороняти й підганяти його, виявляти свою перевагу над ним, стомлювати його, скеровувати його на небезпеку й рятувати його від неї, можливо, зумів би одночасно повернути його сильним і приборканим до сім'ї й до серйозної та регулярної роботи для людей і співгромадян. Це було мені практично не під силу і зовсім проти моїх принципів, взагалі було нездійсненно. Постійно нове, іноді жартівливе порушення його думок могло б повільно перебороти (скерувати в інший бік) міркування, його звичку; можна було б розбудити спляче в ньому, тоді як навпаки живе засипало б. Але для цього обов'язково потрібен зовнішній спокій. Він вернувся, я ще раз зосередив на ньому всі свої сили, працював, говорив, намагався проникнути в його душу, навчити його розрізняти гарне й погане, щоб він більше не допускав сплутування одного з другим. Я міг викликати сльози, але не думки, міг збудити в ньому піддатливість, миттєві спалахи доброї волі, але не завзяте, надійне співробітництво. Мало в чому доводилося мені співчувати йому, і тим більше треба було заради нього думати (товариство

вчителя, якщо не може бути цікавим, стає обтяжливим і швидше призводить до відчуження, ніж до зближення). Він уже встиг, бути кимось; тепер він хотів знати, ким буде в майбутньому й хотів бачити кінець, мету й призначення кожної роботи. (Я не думав ні про що подібне й нічого не бажав, але я чудово розумів, що він не може повірити мені й цього, зрозуміти). Він усе боявся, що з нього хочуть зробити вченого. Таким чином, швидка допомога була необхідною, і спасибі вашому високородію за те, що ви надали її відразу. Тепер, принаймні, можна задовільно пояснити майбутньому лісничому розподіл його занять.

Я недостатньо приділяв уваги Карла і Рудольфу, вони видавалися мені незначними порівняно з Людвігом; мені здавалося, що легко буде відновити упущене. Я керував замість того, щоб виховувати. Часом керівництво є неминучим злом (*notwendiges Übel*), тому що воно краще анархії. Але воно послаблює, знищує силу, тоді як виховання скеровує її й підвищує. Чим більше керуєш, тим більше варто давати свободи (*Freiheit*). Пояснення спостережуваного в Рудольфі й Карлі: упертість останнього, що перетворилася на особливу слухняність; розгубленість першого, за великої сприйнятливості, що не має ще досить власного розуму, щоб визначити для себе які-небудь правила. Можливі враження, а також його власні схильності й фантазії щодня впливають на нього в найрізноманітніших напрямках, і, якщо залишити його таким, як він є, то є всі причини, щоб з нього вийшла слабка, марнолюбна, хитра людина, яку, однак, легко перехитрити. Ця складність у ньому послужить матеріалом для майбутнього виховання. Він став набагато розвиненішим й, що видається мені надзвичайно солідним, здатним до значної посидючості.

Я недостатньо точно пристосовував своє викладання й поведінку до віку й до особливостей кожного. Взагалі протягом всієї зими мій настрій був занадто похмурым для любові Карла й життєрадісності Рудольфа. Я завжди відрізнявся недостатністю почуття товариськості. Зовнішня моя поведінка була недбалою. Чи наслідуюся відверто запитати, чи не побоювалося, ваше

високородіє, мого негативного прикладу щодо цього? Узагалі часто яка-небудь думка засліплює моє усвідомлення всіх інших моїх стосунків, на жаль, більше внаслідок прагнення обґрунтувати її, ніж унаслідок своєї жвавості. Чи можу я тішити себе надією на те, що ви не тільки зовні терпляче поставитеся до цього, але й сердечно вибачите мені без усякого невдоволення? Або що ви, принаймні, будете готові дати мені час для (досить повільного) виправлення ?

Тільки в нагір'ї я відчув, чого можу досягти зі своїми вихованцями; я вже раніше згадував, наскільки потрібний Руді. Принаймні, Гомер все таки швидко посувався вперед.

На інших заняттях головним виграшем була вправа в напруженій роботі. Якщо я не завжди точно обирав те місце, у якому напруження мало би припинитися, то це було нерозривно пов'язане з керівництвом. Я сподіваюся, що мої вихованці завжди зауважували, що я вказую на важливість своїх вимог і уроків винятково заради них самих і тому ніколи не вважали мене впертим, навіть якщо я й бував строгий. Але поки в мене був план; я міг їм здаватися холодним, тому що занадто обтяжливо утверджував свою обдуманість, а при моєму тимчасовому керівництві я, напевно, діяв сильніше, з більше відчутною теплотою, тому що давав більше волі своїм почуттям, але за те менш правильно, менш обдуманого, одноманітно. Я занадто багато говорив, занадто мало спостерігав, під гнітом зими втратив тонке почуття (*das feine Gefühl*) розходження між часом проголошення думок і вислуховуванням їх, між тією миттю, коли вчителю варто подати думку або вселити почуття вихованцеві, і тим, коли він має бути лише повитухою (*Geburtshilfe leisten*) під час народженні самостійних понять вихованця, і іншим, коли будь-яка допомога слугувала б тільки перешкодою для діяльності вихованця. Мені занадто бракує принциповості погляду й постійного цілковитого самовладання, щоб швидко й достатньо пристосовувати до несподіваних обставин з трудом складені плани й звичну поведінку. Багато спеціальних прийомів, що полегшують викладання, були

мені недостатньо знайомими. Підготовка до уроків забирає в мене дуже багато часу. Обсяг відомостей, наявних у моїй пам'яті, дуже невелика; моя сила завжди полягала більше в мисленні, ніж у запам'ятовуванні. Останнє, при однаковому напруженні, могло б бути глибшим, і крім того, все, чому я вчився, не було б знову втрачене мною, якби я одержав планомірну освіту.

При точнішому самоаналізі я, напевно, ще б суворіше поставився до моєї роботи за останній рік. Ваше високородіє й пані намісниця неминуче ще сильніше й обтяжливіше відчували багато того, що не зовсім залишено мною без уваги. Я знову звертаюся до вас із проханням, щоб ви завжди мені першому виразно вказували на все, що може тривожити вас у моїх методах і бути неприємним у моїй особі. При більш частотній необачності з мого боку певні повторні нагадування ваші були б для мене найбільшим благодіянням. Натяки й косі погляди можуть почасти залишитися непоміченими мною, почасти можуть бути прийняті за випадкові зауваження, що не приведуть ні до яких серйозних змін, почасти ж я сам побоююся, що вони можуть бути прийняті мною зовсім не так, як мені варто приймати все, що йде від вас. Я дуже шкодую про те, що нинішньої зими разів зо два це могло трапитися стосовно пані намісниці. Я пам'ятаю тільки зауваження щодо нагляду у вільний від уроків час. Оскільки останнє є першою істотною вимогою вашого високородія, то я повинен дати вам повні роз'яснення щодо цього.

Якщо я навіть витратив би багато часу, то усеодно приділив би кожному з трьох небагато часу у своєму товаристві. Та моя робота була значущою для всіх нас. Бо вона мала значну перевагу, а там, принаймні, я так сподіваюся, – там її не було. Правда, товариство вчителя може бути корисним для підтримки безперервної діяльності також і в іграх з метою постійної веселості без виявів невихованості. Але для цього вчитель має бути дуже підготовлений і дуже творчий, щоб вигнати всіляку нудьгу шляхом різноманітних занять. Отут треба було б більше підготовки, ніж для іншого викладання, що було б украй утомливо для вчителя. Інакше

товариство вчителя буде впливати вкрай розслаблююче. Різні види розвитку, великі сили й почуття не мають у собі нічого шкідливого, але стали б шкідливими, якби не здавалося, що вчитель нічого про них не знає. Звідси виникає безсилля вихованих по-новомодному. Також і відносно морального викладання надзвичайно важливим є питання: чи можна яким-небудь іншим шляхом заповнити жвавість почуття, що пригнічується ним? Відгородження від спокус, очікуване від нагляду, зникає, коли доводиться працювати одразу з трьома. Сліди того, що вже відбулося, чітко відіб'ються на поведінці вихованця або ж з трудом можуть бути помічені в позаурочний час.

Під час викладання, що в усьому строго відповідає твоїм принципам, переконанням, виконання й почуття повинні бути злиті воєдино. Хіба я міг би, наприклад, допускати бійки, після того як я попереджав проти помилкового честолюбства, злості й зловтіхи й проповідував любов до всіх людей, великодушне прощення, презирство до всіх принижуючих задовольень?

Природні схильності людини самі по собі не є моральними (*nicht von selbst sittlich*), і це не випадково, якщо наша релігія говорить про спадковий гріх. Мораль владно переносить людину з її первісного стану до духовного світу. Але сильний дух вимагає й сильної природи, що може служити йому опорою й підтримкою. Тому мені б не хотілося б передчасно й насильно закінчувати той період, у якому хлопчик ще вправляє й зміцнює свою природну силу, не звертаючи особливої уваги на те – добре, чи погано він чинить, період, у якому він ще не домагається послідовності та діяльності, відповідно до його власних принципів, той отрочий вік, до якого в майбутньому юнак охоче буде ставитися зверхньо, настрою, який він охоче проміняв би на інший, щоб визначити ціну собі. Мені видається, що тут робота вчителя повинна, головним чином, бути спрямована на те, щоб викликати будь-яку силу, використовуючи різноманітне напруження, доповнювати справу зовнішніх обставин, що здебільшого зміцнюють

фізичні сили й жагучі моменти, що вводять, збуджувати думки й піклуватися про жвавість, швидкість, міцність і різноманітні значної переваги яких він може обіцяти собі надалі. У такий спосіб сама моральність стане сильнішою в боротьбі із протидіючою їй пристрастю й зміцниться силою переможеного ворога.

Висновок із усього сказаного: мораль, що оглядається, що спочатку дає вихованцеві лише деякі безпосередні інструкції, швидше зрозуміліша, що займає розум і уяву, зворушлива, ніж сувора й караюча, що породжує думки більше, ніж гнітюча совість. Нехай вихованці певною мірою не враховують застосування її до життя, але нехай тільки вчитель цього не бачить і нехай вони не думають, нібито він мовчки їх схвалює.

Наші новітні педагогічні твори залякують деяких, тому що ці твори намагаються навчати такої безлічі обов'язків, прагнуть від них разом з підготовкою до уроків так багато нагляду й керівництва, так багато постійної життєрадісності, так багато турботи про власні успіхи в пізнанні й моральності, і, при рості сучасної культури, такої участі в домашньому колі й навіть у спілкуванні із зовнішнім світом, що розрада, відповідно до якої, можна бути спокійним, якщо зробив усе для себе можливе, зрештою стає рівносильним тому, що могло залишатися цілком спокійним, якщо виконав хоча б незначну часточку кожного з численних вимог і якщо встиг запам'ятати найменший слід своїх виховних планів.

Майже повна відсутність указівок на те, яким чином одне сприяє іншому, видається мені сумним доказом того, наскільки в учителів зазвичай зв'язані руки, а також і того, наскільки люди швидше воліють узяти на себе невдячну й безнадійну працю, ніж розв'язувати питання про засоби для досягнення своїх цілей.

Прозріння (ясність) людини — найхарактерніша риса Гомера, наочність у пізнанні й сила почуття — най більш характерні риси грецьких істориків і філософів. Вони починають тільки винаходити власну мову; мистецтво нашого століття (зважаючи на довіру), засноване на довірі до

знаків, що комбінує букви замість думок, їм ще незнайоме. От чому вони повинні читатися хлопчиками й дорослими людьми в усвідомленні своїх помилок, що охоче повертаються до джерел, але не неврівноваженими юнаками. Там, де моє викладання досить далеко просунуло моїх хлопчиків, вони збережуть у своєму серці частину його, пов'язану із грецьким читанням, а потім можуть спробувати доповнювати греків, чим уже займається Карл. Відмінно буде, якщо вони при цьому будуть почувати свою перевагу над ними й погано, якщо будуть нудьгувати. Однак, відносно Софокла для розумних істот нічого побоюватися нудьги. Геродот, Платон, Ксенофонт, Софокл є головними в моєму плані; я не знаю, як приступитися до політизуючих і штучних римських істориків та філософів, але з роками для них знайдеться місце. Проте, для задоволення своєї цікавості вихованці можуть, якщо забажають, ознайомитися з римською й новою історією. Добре, якщо при грецькому читанні це знайомство викличе багато місць для порівняння, для почуття це буде ані корисним, ані шкідливим, але може послужити безневинним заняттям. Для нового теж настане час, коли воно стане головним предметом, коли древні будуть читатися тільки за бажанням і не будуть мати переваги. Тільки не треба запаморочливої принадності арабських казок. Лише той, хто володіє всією потужністю, що упорядковує Шекспіра, може почерпнути матеріал із цього світу чудес.

Цей шлях спрямований на поглиблення почуттів, на проникливе співчуття до людських характерів, на замислення серця над простими поняттями для того, щоб багатогранні складні поняття нашого часу пізніше могли б вплинути. Відносно наук, що звертаються винятково до розуму, інша справа: тому математика древніх швидше забава, ніж необхідне» [1].

Література

1. Basiswissen Pädagogik: Historische Pädagogik / hrsg. von Christine Lost und Christian Ritzi. – Baltmannsweiler: Schneider – Verl. Hohengehren. Bd.4. Gerhard Müßener (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart. – 2002. – S. 81 – 87.

